

УДК 330.341.1

К. В. Павлов,

доктор економічних наук, професор,
професор, зав. кафедрою економіки та управління
НОУ ВПО «Камский институт гуманитарных и инженерных технологий»,
ул. В. Сивкова, д. 12А, м. Іжевськ, 426003, Росія
e-mail: kvp_ruk@mail.ru

ЕКОНОМІЧНЕ ЯДРО НА РІЗНИХ ІЄРАРХІЧНИХ РІВНЯХ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ

В статті досліджуються причини виникнення економічного ядра та процеси його формування на різних ієрархічних рівнях системи управління. Розглядається концепція полюсів зростання, її історична ретроспектива та актуальність сьогодні. Аналізується структура та проблеми формування економічного ядра.

Ключові слова: управління, економічне ядро, концепція полюсів зростання, виробництво, соціально-економічна політика.

Процеси формування в Росії розвинених ринкових відносин зумовили виникнення безліч проблем, вирішення яких вимагає враховувати і територіальну специфіку. Більше того, неврахування регіональних факторів багато в чому зумовив недостатньо високу ефективність трансформаційних ринкових перетворень. Теоретично перед регіональною економічною політикою ставиться завдання оптимізації просторових структур з макроекономічних позицій, тому недооцінка, а тим більше ігнорування регіональних особливостей формування ринкових відносин негативно впливають на загальну економічну ситуацію в країні. У зв'язку з цим, слід зазначити, що виділення в регіонах полюсів зростання і пропульсивних галузей, тобто таких, що найбільш динамічно розвиваються, сприяє виникненню імпульсу для розвитку економічних процесів: збільшення зайнятості трудових ресурсів, функціонування взаємопов'язаних галузей господарства. Таким чином, у зв'язку з нерівномірним розвитком економіки завжди можна виділити пропульсивні галузі, які стимулюють розвиток всієї економіки і являють собою полюси зростання. Причому процес концентрації виробництва зосереджує пропульсивні галузі в певному районі, який зазвичай називають точкою, центром росту (наприклад, Силіконова долина в США або Бангалор в Індії). Сукупність полюсів зростання становить економічне ядро, але в нього входять і інші елементи.

Першопричинами необхідності формування економічного ядра є обмеженість ресурсів і можливостей, кількість і гострота невирішених соціальних та економічних проблем. Причому в порівняно недалекій перспективі, коли обмеженість світових ресурсів стане однією з головних проблем, необхідність використання положень теорії економічного ядра в господарській практиці ще більше зросте.

При формуванні економічного ядра можливе виникнення двох труднощів: сила імпульсу може спрямовуватися не на райони, що вимагають підтрим-

ки, а на високорозвинені райони, з якими економічно тісно пов'язані пропульсивні галузі, які також входять до полюса зростання; вірогідний дефіцит ресурсів (фінансових і трудових). Для попередження цього необхідно осмислене управління процесом ядроутворення для отримання максимального ефекту [1]. У подібних умовах управління фінансами стає пріоритетним завданням. Потім слідує трудові ресурси і предмети праці. У радянських економічних дослідженнях пріоритети в управлінні цими об'єктами не розставлялися, оскільки жорстко нормувалися процеси використання природних, капітальних, фінансових і трудових ресурсів. Свободи в маніпулюванні ресурсами не було. У ринкових умовах все обстоїть строго навпаки – різко підвищується значимість ефективного управління фінансовими ресурсами території. Перерозподіл інвестицій в полюси зростання сприятиме синергетичному ефекту і призведе не тільки до зростання виробництва в регіоні, а й до поліпшення соціальних показників, підвищенню рівня життя населення. Ці обставини актуалізують регіональне ядроутворення і управління цим процесом.

Тема формування і виділення «ядер» регіональних економік (як правило, званих іншим чином, наприклад, територіально-виробничим комплексом, тобто ТВК), часто представлених комплексами галузей, економістами розглядалася в різних аспектах, але або теоретичні рекомендації не були достатньо розроблені і тому не могли успішно застосовуватися на практиці (так було, наприклад, з теорією полюсів зростання), або широко використовувалися в умовах радянського планового господарювання, але не були адаптовані до російських ринкових умов господарювання.

Свій основний розвиток теорія економічного ядра отримала в 1960-і роки на Заході. Теорія поляризованого розвитку в той період представляла вузловий напрямок в регіональних дослідженнях. Концепція полюсів зростання була покладена в основу регіональних програм багатьох країн. Істотний внесок у розвиток теорії полюсів зростання та економічного ядра внесли і російські вчені-регіоналісти. Зокрема, ними зазначалася наявність подібності між вибором в країнах з ринковою економікою полюсів зростання і радянським принципом створення «промислових осередків» і ТВК.

Територіально-виробничий комплекс – це економічно цілісне, взаємозалежне і взаємообумовлене об'єднання виробництв різних галузей господарства, яке виникло і розвивається на певній території. Термін ТВК був введений в науковий обіг в рамках планового підходу до економіки в СРСР в 1947 р. великим російським економіко-географом Н. Н. Колосовським. Ринковим аналогом терміну ТВК в певному сенсі є поняття економічного кластера, вперше введеного в 1960-і роки відомим американським вченим Майклом Портером. Під кластером в даний час розуміється група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники, посередники) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють в певній сфері і доповнюють один одного. Виділяють 3 види кластерів: 1) регіональні (регіонально обмежені об'єднання навколо наукового або промислового центру); 2) вертикальні (об'єднання усередині одного виробничого про-

цесу, наприклад, ланцюжок «постачальник - виробник - збутовик - клієнт»); 3) горизонтальні (об'єднання різних галузей промисловості в один мегакластер, наприклад, хімічний кластер або на ще більш високому рівні агрегації – агропромисловий кластер).

Провідними елементами регіональних систем і підсистем населених пунктів виступають їх центри (ядра), які підпорядковані між собою. Таким чином, під економічним ядром в регіоналістиці нерідко розуміється сукупність полюсів зростання, вона відіграє ключову роль у розвитку економіки. Сказане особливо справедливо по відношенню перехідних соціально-економічних процесів і станів.

Теорія поляризованого розвитку, що представляє собою вузловий напрямок в регіональних дослідженнях, найбільшу популярність отримала в 1960-і роки на Заході. При існуванні основних форм взаємодії будь-якого ядра і будь-якої периферії – прямого впливу, або модернізації (тобто поширення імпульсів до розвитку від ядра до периферії) і зворотного впливу, або залежності (тобто підпорядкування периферії ядру), акцент був свідомо зроблений на першій формі взаємодії. Теорія поляризованого розвитку обґрунтовує закономірності територіальної концентрації населення і господарств в певних вузлових елементах, здатних впливати на навколишні райони і стимулювати їх розвиток [2]. Прихильники теорії поляризованого розвитку доводили переваги концентрації виробництва, особливо пропульсивних галузей, в декількох центрах, що, за їхніми оцінками, дає чималий економічний ефект. Створення всякого роду полюсів та центрів розвитку спочатку мало на меті активізацію економічної діяльності у відсталих периферійних районах. Поляризація на районному рівні розглядалася в більшості випадків як засіб територіальної деконцентрації на макрорівні, здатна послабити різке домінування окремих суперрегіонів або центрів.

Наприкінці 1960-х – початку 1970-х років інтерес наукової спільноти до концепції полюсів зростання знизився, але посилювався інтерес до концепцій і теорій, що пояснюють процес постійного відтворення нерівномірності в розвитку країн і регіонів, причини збереження відсталості. На перший план була висунута друга форма відносин між центром і периферією – форма залежності. Класиком концепції «центр - периферія» на Заході прийнято вважати Дж. Фрідмана [3]. Згідно з концепцією Фрідмана, нерівномірність економічного зростання і процес просторової поляризації неминує породжувати диспропорції між центром і периферією. Периферія не є однорідним полем; вона поділяється на так звану внутрішню, або ближню, тісно пов'язану з ядром і безпосередньо отримують від нього імпульси до розвитку, і зовнішню, або далеку, на яку ядро практично не робить мобілізуючого впливу. Центр і периферія на будь-якому просторовому рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили. Саме напрямки цих потоків визначають характер взаємодії між центральними та периферійними структурами, перетворюючи простір у подобу силового поля. Рушійною силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення системи відносин «центр - периферія», є постійна якісна трансформація ядра за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень.

Поширення нововведень, у тому числі інформації, йде ієрархічно в трьох напрямках: від провідних економічних районів (національного хартланда) до районів периферії (хінтерланда); з центрів вищого рівня в центри другого порядку; з великих міст як ядер поляризації в прилеглі райони. Дж. Фрідман розрізняє кілька провідних факторів, що визначають стабільність домінування ядра над периферією. З одного боку, постійна інноваційна діяльність створює сприятливі умови для її подальшого розвитку саме в межах ядра, забезпечуючи максимальний доступ до всіляких контактам і зв'язкам. Поряд з агломераційним ефектом виникає психологічний ефект, що забезпечує подальшу модернізацію і якісну трансформацію економіки центру. З іншого боку, постійне викачування центром ресурсів послаблює периферію, посилюючи і закріплюючи відмінності між ними.

Концепція полюсів зростання активно розроблялася французькими вченими Ф. Перру і його учнем Ж. Бурвілем. Загальна теорія Перру ґрунтується на трьох концепціях: домінуючою економіки, гармонізованого зростання, загальної економіки. Відправною пункт теорії Перру – «ефект домінування», що полягає в зміні сутності і форм відносин між економічними одиницями. Цей ефект призводить до «поляризації виробництва» навколо галузі («полюси зростання»), де економічні одиниці поводяться як частини єдиного цілого («макроодиниці»). У підсумку стихійна «агресивна» конкуренція зникає, а сукупна ефективність дій партнерів зростає. Перру розглядав економічний простір як абстраговане силове поле, напруженість якого нерівномірна і в якому діють певні доцентрові сили, спрямовані до центрів, полюсів або фокусів, і вихідні з них відцентрові сили. Кожен фокус має своє власне силове поле, що міститься в системі інших фокусів; з фокусами співвідносять функціональні полюси зростання.

Полюс зростання – поняття не так просторове, скільки функціональне (носії динаміки), проте в практиці господарської діяльності він найбільш рельєфно виступає саме в традиційному географічному просторі і базується зазвичай на галузях промисловості. Саме промисловість робить сильний вплив на розвиток інших галузей, має з ними тісні виробничі зв'язки і сприяє економічно ефективній концентрації [4]. Таким чином, будучи безпосередньо пов'язаною з теоріями зростання, концепція полюсів зростання розкриває не причини, а лише форми прояву економічних і соціальних процесів. Пропонована нами теорія ядра і рекомендації, що походять від неї, на регіональному рівні служать не тільки для пояснення нерівномірності економічного розвитку, але й вказують шлях вирішення регіональних проблем – за допомогою створення в менш розвинених районах штучних полюсів або точок зростання.

З приводу теорії полюсів зростання існують і інші погляди, що доповнюють і розвивають первинні положення. Наприклад, Ж. Бурвіль переніс цю теорію в конкретне економічне виробництво, конкретний регіон, дав регіональне тлумачення полюсу зростання. Він об'єднав простір і функцію в поняття «поляризованість простору». Однак полюсом зростання є не кожен регіональний центр, а тільки той, в якому є пропульсивні галузі. Завдання розвитку регіонів визнача-

ється тим, що необхідно знайти галузі, які дадуть «поштовх» до розвитку всієї регіональної системи. Ж. Бурвіль показав, що в якості полюсів зростання можна розглядати не тільки сукупності підприємств лідируючих галузей, а й конкретні території. Полюс зростання можна трактувати як географічну агломерацію економічної активності або як сукупність міст, що розташовують комплексом швидко розвиваючих виробництв. Ж. Бурвіль підготував (особливо в галузі географічних наук) для функціонального поняття і об'єднав простір і функцію загальною властивістю – полярністю. З цього випливає, що регіональний центр є полюсом зростання лише тоді, коли, в ньому представлені пропульсивні лідируючі галузі та який одночасно здатний до самостійного розвитку протягом тривалого часу, контролює своє оточення і повідомляє йому імпульси розвитку.

Широке поширення одержали два терміни: полюс росту і центр зростання. Цим як би розмежується функціональна і географічна частини. Під полюсом зростання розуміється набір галузей, а під центром зростання – географічна інтерпретація полюса, тобто конкретний центр, місто. Зокрема, на основі концепції центру і полюса зростання знаходять пояснення багатьох соціально-економічних та екологічних проблем взаємозв'язку Іжевська і навколишнього його сільськогосподарського Зав'яловського району Удмуртської Республіки [5].

До прихильників ідей Перру відноситься іспанський учений Х. Р. Ласуен, який розробляє теорію процесів урбанізації та розвитку на основі теорії полюсів зростання і дифузії нововведень [6]. Зокрема, він пропонує такі визначення: 1) полюс зростання – це регіональний (а не національний) вузол підприємств (а не галузей), пов'язаний з експортним сектором економіки регіону (а не з провідною галуззю), розташований в одному або декількох географічних куцях (концентраціях) регіону; 2) система полюсів зростання і кожен з них окремо розвивається за рахунок імпульсів, викликаних загальнонаціональним попитом, що передаються через експортний сектор регіону і сприйманих у процесі конкуренції між полюсами; 3) імпульс зростання передається до периферійних другорядних галузей за допомогою ринкових зв'язків (а не через зв'язки з постачання і споживання) між підприємствами, а до географічної периферії – таким же чином, але з урахуванням факторів розміщення. Теорія полюсів зростання отримала розвиток в роботах Г. Шотье про осі розвитку. Його основна ідея полягає в тому, що території, розташовані між полюсами росту і забезпечують транспортний зв'язок, отримують додаткові імпульси зростання завдяки збільшенню вантажопотоків, розвитку інфраструктури. Тому вони перетворюються на осі (коридори) розвитку.

Теоретично полюс зростання – це потенційний пункт розвитку слабо поляризованого району. Практично ж вибирається пункт, найбільш сприятливий з погляду ресурсів і географічного положення; надалі полюс росту, будучи оснащений інфраструктурними спорудами та виробничими підприємствами, перетворюється на центр розвитку. Слід виділити два основних типи таких центрів розвитку. До першого належать центри, покликані ініціювати міграцію і капіталовкладення від гіпертрофованого основного (або єдиного) промислового вуз-

ла. Таких центрів в регіоні, як правило, небагато – від одного до трьох. Другий тип об'єднує численні дрібні центри, створювані в аграрних відсталих районах з метою їх майбутньої індустріалізації і прискорення економічного розвитку.

Згідно з концепцією поляризованого зростання, імпульси, що формують виробничо-територіальну структуру, виходять від полюсів розвитку, що представляють собою центри концентрації виробництва. Сила впливу полюсів залежить від того, що вони являють собою і якого роду імпульси від них виходять: розвиток виробничих зв'язків (технічна поляризація), розширення ринкових зв'язків (монетарна поляризація), соціальне тяжіння (психологічна поляризація). Всі три форми впливу центру на навколишнє середовище взаємопов'язані, однак практично їх співвідношення неоднакове для різних полюсів і навіть для одного центру на різних етапах його розвитку. Таким чином, розглянувши поняття «пропульсивна галузь» і «полюс зростання», що наводяться в науковій літературі різними авторами, можна вважати, що полюси зростання – території, в яких концентруються галузі промисловості і знаходяться пропульсивні галузі, причому головна властивість полюсів зростання полягає в тому, щоб сприяти розвитку різних елементів економіки. При цьому пропульсивні галузі є лідируючими галузями, що характеризуються максимальним обсягом виробництва, що впливають на розвиток економіки і володіють динамічністю.

Невисока ефективність здійснюваних в даний час соціально-економічних перетворень багато в чому обумовлена недостатньою розробленістю наукових основ вибору того чи іншого варіанта стратегії ринкової трансформації російської економіки. У зв'язку з цим певний інтерес представляє розробка теоретичної концепції, положення якої можуть бути використані при формуванні оптимального варіанту господарської політики. Концепція економічного ядра є узагальненням досвіду розвитку економіки різних країн, зокрема, таких індустріально розвинених держав, як Японія, Південна Корея, США. При цьому враховується як галузевий аспект розвитку економіки різних держав, так і регіональний.

У спеціальній літературі досить широко поширена теоретична концепція полюсів зростання. Її суть в наступному: подібно до того, як в організмі людини існують больові точки, що визначають стан здоров'я, так і в економічному організмі є елементи (окремі види виробництв, галузі, регіони, підприємства), дія на які значно впливає на розвиток інших його елементів. Зрозуміло, все в світі взаємопов'язане, але ступінь взаємодії елементів помітно варіює, зокрема, можна виділити істотну та неістотну взаємодію (хоча, зрозуміло, міра «суттєвості» взаємодії також вельми сильно розрізняється).

Сукупність такого роду полюсів зростання можна позначити як економічне ядро. Однак пропоновану нами концепцію економічного ядра не слід цілком ототожнювати з теорією полюсів, точок зростання, бо в ядро крім полюсів зростання слід включати також базисні елементи, складові кістяку, основу соціально-економічної системи. В економіці Росії до базисних елементів, насамперед, відносяться підприємства ВПК і сировинних галузей виробництва. Однак у різних регіонах Росії до базисних елементів можуть відноситися підприємства

й інших галузей (наприклад, в Удмуртській Республіці крім підприємств машинобудування і металургії до базисних елементів відносяться також підприємства та організації сільського та лісового господарства). В інших країнах і регіонах до базисних елементів можуть відноситися господарюючі суб'єкти інших галузей і видів виробництва – туристичні фірми, організації сфери послуг і т.д., як правило, це підприємства галузей спеціалізації. Хоча такого роду базисні елементи нерідко вельми інерційні в своєму розвитку, їх включення в економічне ядро, на наш погляд, виправдане, оскільки їх взаємозв'язок з полюсами росту забезпечує стійке функціонування і розвиток економічної системи в цілому. У цьому зв'язку потрібно додати, що поняття «ядро економічної системи» досить давно введено в науковий обіг, правда, в нього був вкладений зовсім інший зміст. Як правило, це поняття використовувалося при розгляді питань рівноваги ринкової системи і позначалося як *с-ядро* (*с-ядро* – це спеціальний термін, використовуваний деякими фахівцями, у тому числі В. Гільдебрантом [7]). Нами поняття «ядро економіки» розглядається в іншому сенсі. Під економічним ядром далі розуміється вся сукупність полюсів зростання і базисних елементів. До речі, подібний підхід існує і в регіоналістиці, про що свідчить світовий досвід.

Так, в Японії і Південній Кореї – в країнах, що досягли виняткових успіхів у соціально-економічній сфері, в період радикального реформування їх економіки упор робився на розвиток декількох (5-6) ключових позицій. Потім спрацьовував мультиплікативний ефект, і економіка починала швидко, ефективно і гармонійно розвиватися (інакше кажучи, розвиток цих галузей істотно впливав на становлення і розвиток інших галузей народногосподарського комплексу). Ці галузі як би становили ядро перебудови економічної системи.

Можливо, економічне ядро буде включати всього одну-дві галузі. Класичний приклад – Саудівська Аравія, де розвиток нафтової промисловості так вплинув на становлення всього народногосподарського комплексу, що всього за півтора десятиліття економіка цієї країни з відсталого перетворилася на одну з найбільш розвинених у світі.

Використання теорії економічного ядра особливо актуальне при розробці концепції розвитку перехідної економіки або економіки слаборозвинених країн, проте і в розвинених країнах застосування положень теорії має істотне практичне значення. Це пов'язано з тим, що і в них ресурси і можливості не безмежні, і, отже, при розробці перспектив соціально-економічного розвитку необхідно виявити пріоритети і ранжувати проблеми. До того ж і в економіці цих країн є недостатньо розвинені елементи, наприклад депресивні і стогнуючі регіони, слаборозвинені галузі та сектори економіки, неефективні підприємства [8].

Однак найбільш актуальне використання теорії економічного ядра при розробці концепції соціально-економічної політики в слаборозвинених країнах і в країнах з перехідною економікою, де ресурсів і можливостей, як правило, набагато менше, а невирішених проблем набагато більше, ніж у розвинених. Таким чином, це і є першопричиною необхідності формування економічного ядра. Причому очевидно, що в порівняно недалекій перспективі обмеженість приро-

дних ресурсів у світі буде наростати, а використання положень теорії економічного ядра в господарській практиці стане більш актуальним [9].

Говорячи про економічне ядро, не слід його ототожнювати лише з галузями і видами виробництв. Цілком резонно ставити питання про створення економічного ядра і в окремих галузях, і в регіонах (на наш погляд, це досить актуально, наприклад для депресивних і стогнуючих регіонів). Більш того, при розгляді проблем економічного розвитку навіть окремого підприємства можна використовувати концепцію економічного ядра стосовно його окремих цехів. Таким чином, проблему формування економічного ядра можна і потрібно розглядати в різних ракурсах і на різних рівнях – народногосподарському, галузевому, регіональному, локальному.

Проблема елементного складу економічного ядра безпосередньо пов'язана з вибором критеріїв при віднесенні до нього тих чи інших соціально-економічних структур і утворень. Як показує світова практика, функції полюсів зростання нерідко виконували галузі і види виробництв з високим рівнем рентабельності і високою швидкістю оборотності капіталу. Так було в Англії в період первісного нагромадження капіталу, коли легка промисловість стала полюсом росту і її розвиток значною мірою зумовило високі темпи становлення всієї англійської економіки того часу.

Однак далеко не завжди полюсами росту стають високорентабельні виробництва і галузі з високою швидкістю обороту капіталу. Іноді функції полюсів зростання виконують галузі з порівняно низьким рівнем рентабельності, і не завжди галузь, що виконує функцію полюсу зростання, сама інтенсивно розвивається. Головна функція економічного елемента (тобто галузі, регіону, підприємства), що є полюсом зростання, – сприяти інтенсивному розвитку інших елементів народногосподарського комплексу. Щоб визначити, чи може той чи інший елемент виконувати функцію полюси зростання, необхідно враховувати всю сукупність наслідків його впливу на інші економічні елементи.

У цьому зв'язку доцільно макроекономічний аналіз, відповідно до якого народне господарство, як відомо, представляє систему взаємозв'язків між чотирма секторами і чотирма ринками. Хоча зазвичай у ній виділяють чотири ринки – благ, грошей, праці, цінних паперів – в ході дослідження кожен з них може бути дезагрегований [10]. Наприклад, ринок цінних паперів в свою чергу можна розділити на ринок державних облігацій і ринок акцій комерційних компаній. Незважаючи на певний схематизм цієї класичної макроекономічної моделі, її використання дозволяє здійснити комплексний аналіз наслідків реалізації управлінських рішень. Очевидно, відповідно до макроекономічного аналізу до критеріїв вибору елементів економічного ядра поряд з рівнем рентабельності і швидкістю обороту капіталу слід відносити й інші, в тому числі і неважливі параметри. Наприклад, полюсом росту може бути галузь з низьким рівнем рентабельності і порівняно невисокою швидкістю обороту капіталу, але яка забезпечує високий рівень зайнятості або значне збільшення кількості замовлень для інших галузей. Таким чином, до економічного ядра відноситься все те, що сприяє зростанню значного числа інших елементів соціально-економічної сис-

теми. Відбір елементів економічного ядра здійснюється на основі використання багатьох параметрів (як вартісних, так і неwartісних) – рівня прибутковості і рентабельності, швидкості обороту капіталу, збільшення зайнятості населення, зростання сукупного попиту та ін. Визначаючи критерії відбору елементів економічного ядра, слід враховувати не тільки якісний аспект (тобто вибір економічних параметрів-критеріїв), але і кількісний. Це означає, що для обраних параметрів-критеріїв необхідно встановлювати порогові, критичні значення, при яких в економічне ядро доцільно включити ті чи інші елементи, що впливають на інші ланки економіки.

Велике значення при виборі елемента економічного ядра має облік його ролі в відтворювальних процесах. Так, в умовах НТР важливий розвиток наукомістких галузей і виробництв, роль яких у зв'язку зі збільшенням обмеженості природних ресурсів буде зростати [11]. Більш детальний аналіз визначення якісних і кількісних критеріїв відбору елементів економічного ядра – тема майбутніх досліджень. Очевидно тільки, що при вирішенні цієї проблеми слід враховувати галузеву і регіональну специфіку, бо той же нижній поріг рентабельності, облік якого необхідно при відборі елемента ядра, буде істотно залежати від специфіки галузі та регіону. Необхідно врахувати також і те, що при вирішенні проблеми формування ядра потрібно виділяти різні групи елементів, оскільки критерії відбору можуть бути різними.

Слід також брати до уваги, що стан економічного середовища може істотно впливати на критерії відбору економічних елементів. Так, в перехідному середовищі рівень невизначеності і мінливості, як правило, значно вище, ніж в стійкій, що нерідко проявляється у високих темпах інфляції, тому в перехідному періоді і в досить стійкому середовищі одні й ті ж критерії відбору елементів в ядро можуть дати значні розбіжності. Наприклад, рівень рентабельності, або прибутковості, при високій інфляції буде істотно відрізнятися від свого аналога при низькій інфляції (якщо перевести в натуральний еквівалент). Отже, будуть різними і порогові значення цього показника. Звідси висновок: у перехідному середовищі більш значима, на наш погляд, роль натуральних показників, використовуваних як критеріїв відбору елементів у економічне ядро.

При відборі елементів економічного ядра окремого регіону або галузі можна використовувати ту ж макроекономічну модель, модифіковану з урахуванням регіональної або галузевої специфіки (зокрема, в неї потрібно додати взаємозв'язок з іншими регіонами і галузями). Таким чином, проблему формування економічного ядра можна розглядати в різних ракурсах і на різних рівнях ієрархічної системи. Цілком можливі ситуації, коли певний регіон входить до економічного ядра всього народногосподарського комплексу і одночасно в ядро іншого, більш масштабного, регіону або коли галузь входить в ядро того чи іншого регіону, але не всього народногосподарського комплексу, і навпаки. Причому очевидно, що різні аспекти і рівні економічного ядра перетинаються, наприклад регіональні та галузеві.

Важливо враховувати ще один аспект проблеми формування економічного ядра – багатоваріантність (зокрема, вчені з Курська М. Г. Световцева і

Е. Н. Кузьбожев пропонують виділяти для одного і того ж регіону «промислове» ядро і «аграрне» ядро [1; 2]). Його елементний склад не єдино можливий – чим багатша природними ресурсами країна, чим вище її науково-технічний потенціал і рівень економічного розвитку, тим більше варіантів формування економічного ядра. У зв'язку з цим проблема вибору оптимального варіанту елементного складу економічного ядра вельми актуальна. Велике значення має створення умов для того, щоб економічне ядро «запрацювало». Один з найважливіших способів його «запуску» – державне регулювання і стимулювання, як пряме, так і непряме. Саме державні методи стимулювання пріоритетних галузей забезпечували «працездатність» економічного ядра, в яке ці галузі входили. Після цього вельми ефективно і гармонійно починала функціонувати і розвиватися вся соціально-економічна система, про що свідчить японський, південнокорейський і радянський досвід (індустріалізація 1920-1930-х років).

Що стосується ринкових методів, то завдяки їм ефект економічного ядра спрацьовує, як правило, лише через порівняно тривалий проміжок часу і при сприятливих зовнішніх умовах, у тому числі при наявності великих закордонних інвестицій. Якщо ж немає часу і відповідних умов, необхідно жорстке державне регулювання (йдеться про оптимальне співвідношення ринкових і державних методів регулювання економіки, де останні становлять значну частину). Організаційно-економічний механізм управління регіоном на основі сформованого ядра включає наступні базові елементи: ресурси (фінансові, матеріальні, трудові), суб'єкт і об'єкт управління, а також технологію управління. Реалізуючи функції управління ядром, в першу чергу слід встановити обсяг ресурсів, необхідних для запуску пропульсивних галузей регіону, а також розмір коштів, які можна направити в розвиток економіки регіону при повнішому використанні його потенціалу.

При виборі оптимального варіанту економічного ядра слід використовувати показники, що характеризують процеси концентрації та спеціалізації виробництва, а також різного роду експертні методи. Крім цього, доцільно використовувати показник структурної еластичності.

Так, для дослідження структурних циклів, аналіз яких важливий при моніторингу економічного розвитку, застосовується поняття структурної еластичності випуску: $E = n_1/n_2$, де n_1 – консервативний (інерційний) компонент норми росту, а n_2 – реконструктивний (структурний) [11]. Застосування терміну «структурна еластичність» до показника E виправдано з наступних причин: величини n_1 і n_2 є відносними приростами досліджуваного агрегату, що істотно для визначення показника E як еластичності, бо еластичність кількісно являє собою відношення таких приростів; і n_1 , і n_2 враховують структурні особливості, що відбуваються в господарських системах процесів [12].

Наприклад, як показали дослідження, до економічного ядра Удмуртської Республіки в даний час можна віднести чорну металургію, машинобудування та металообробку, лісову і деревообробну промисловість, нафтову і харчову галузі. Інакше кажучи, в ядро входять наступні товарні групи: військова техніка і спорядження; зброя невійськового призначення; спеціальні сорти чорних мета-

лів і прокату; кольорові і рідкоземельні метали, прокат з них; деякі види предметів тривалого користування (пральні машини, побутові комп'ютери тощо); засоби космічного зв'язку; легкові автомобілі; нафта; обладнання для хімічного і папероробної виробництва; деревина і пиломатеріали; будматеріали (для порівняння в економічне ядро Курської області входять наступні галузі: машинобудування і металообробка, електроенергетика, чорна металургія, хімічна та нафтохімічна, а також харчова промисловість). Подібним чином можна визначити елементний склад економічного ядра для будь-якого регіону.

Список використаних джерел

1. Световцева М. Г. Управление формированием экономического ядра региона : автореф. дис. на соискание уч. степ. кандидата эконом. наук / М. Г. Световцева. – Воронеж, 2004. – 24 с.
2. Световцева М. Г. Анализ структуры экономического ядра региона (на материалах Курской области) / М. Г. Световцева, Э. Н. Кузьбожев, К. В. Павлов // Известия Курского государственного технического университета. – 2003. – № 10. – С. 52-61.
3. Центр и периферия в региональном развитии / Под ред. О. В. Грицай. – М. : Наука, 1991. – 168 с.
4. Сапожников А. Д. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения производительных сил : критических анализ / А. Д. Сапожников, М. В. Смольников, В. А. Васильев. – М. : Мысль, 1981. – 252 с.
5. Павлов К. В. Патологические процессы в экономике / К. В. Павлов. – М. : Магистр, 2009. – 461 с.
6. Павлов Ю. М. Региональные исследования за рубежом / Ю. М. Павлов. – М. : Наука, 1973. – 303 с.
7. Гильдебранд В. Ядро и равновесие в большой экономике / В. Гильдебранд. – М. : Наука, 1986. – 200 с.
8. Павлов К. В. Патоинституционализм, патоинституты и модернизация российской экономики / К. В. Павлов // Проблемы теории и практики управления. – 2013. – № 7. – С. 112-119.
9. Павлов К. В. Ядро экономических систем и эффективное хозяйственная политика / К. В. Павлов. – М. : Магистр, 2009. – 191 с.
10. Гребенщиков П. И. Макроэкономика / П. И. Гребенщиков. – СПб. : Аграрный университет, 1992. – 152 с.
11. Дедов Л. А. Развитие хозяйственных систем: методы оценки и анализа / Л. А. Дедов. – Екатеринбург : Изд-во УрО РАН, 1998. – 194 с.
12. Региональное программирование в развитых капиталистических странах / [отв. ред. Л. Н. Карпов, О. С. Богданов]. – М. : Наука, 1974. – 328 с.

Стаття надійшла 01.10.2015 р.

К. В. Павлов,

доктор экономических наук, профессор,
профессор, зав. кафедрой экономики и управления
НОУ ВПО «Камский институт гуманитарных и инженерных технологий»,
ул. В. Сивкова, д. 12А, г. Ижевск, 426003, Россия
e-mail: kvp_ruk@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЯДРО НА РАЗНЫХ УРОВНЯХ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В статье исследуются причины возникновения экономического ядра и процессы его формирования на разных уровнях системы управления. Рассматривается концепция полюсов роста, её историческая ретроспектива и актуальность сегодня. Анализируется структура и проблемы формирования экономического ядра.

Ключевые слова: управление, экономическое ядро, концепция полюсов роста, производство, социально-экономическая политика.

K. V. Pavlov,

Doctor of Economic Sciences,
Professor of Economics and Management Department
Kamsky Institute of Humanitarian and Engineering Technologies
12 A, V. Sivkova Street, Izhevsk, 426003, Russia
e-mail: kvp_ruk@mail.ru

ECONOMICAL CORE AT THE DIFFERENT LEVELS OF MANAGEMENT SYSTEM HIERARCHY

Summary

The process of the developed market relations formation in Russia led to the emergence of many problems whose solution requires taking into account territorial specificities. Moreover, ignorance of the regional factors caused enough high inefficiency of market reforms transformation. Theoretically, regional economic policy seeks to optimize spatial structures of macroeconomic position as underestimation and disregard the more regional peculiarities of market relations negatively affect the overall economic situation in the country. In this regard, it should be noted that the allocation of regional growth poles and propulsive industries that are the most dynamic, contributes to the momentum for the development of economic processes: an increase in employment of human resources, operation of related industries. Thus, due to the unequal economic development always possible to distinguish propulsive industries that stimulates the development of the economy and represent poles of growth. Moreover, the process of concentration of production focuses propulsive field in a neighborhood that is usually called point center growth (such as Silicon Valley in the USA or Bangalore in India). The combination of economical cores of growth poles includes other elements. The formation of the economical core may cause two problems, such as the power pulse cannot be sent to areas that require support, and advanced on areas which are closely related economically propulsive industries that are also included in the growth pole; probable lack of resources (financial and human). In such circumstances, financial management becomes a priority. Reinvestment in poles of growth will promote synergetic effect and will lead not only to increased production in the region, but also to improve social indicators, improvement of living standards.

Polarized growth impulses form of the production-territorial structure emanating from the poles of development, which are the centers of concentration of production. The impact of the poles depends on what they are and what kind of impulses from the overlook is: the development of in-

dustrial relations (technical polarization), expansion of market relations (monetary polarization), social attraction (psychological polarization). All three forms of influence center on the environment are interrelated, but their practical value unequal to different poles and even one center at different stages of development. Thus, having considered the concept of “propulsive sector” and “pole of growth” that appear in the scientific literature by various authors, we can assume that the poles of growth - the area where concentrated industries and are propulsive industry, and the main feature of growth poles is to promote the development of various elements of the economy. This propulsive industry is leading sectors characterized by maximum production volume, affecting the economy and has a dynamic.

Thus, when selecting the optimal option we should use the core economic indicators characterizing the processes of concentration and specialization of production, as well as various expert methods. In addition, it is advisable to use an indicator of structural flexibility.

Key words: management, economical core, the concept of growth poles, manufacturing, social and economic policy.

References

1. Svetovtseva, M. G. (2004). Upravlenie formirovaniem ekonomicheskogo yadra regiona [Management of the economic core region formation]. Voronezh. [in Russian].
2. Svetovtseva, M. G., Kuzbozhev, E. N. & Pavlov, K. V. (2003). Analiz struktury ekonomicheskogo yadra regiona (na materialakh Kurskoy oblasti) [An analysis of the economic structure of the core region (on materials of Kursk area)]. *Izvestiia Kurskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta – News of Kursk state technical university*, № 10, pp. 52-61. [in Russian].
3. Gritsay, O. V. (1991). Tsentri i periferiya v regional'nom razvitii [The center and the periphery in the regional development]. Moskva : Nauka. [in Russian].
4. Sapozhnikov, A. D., Smolnikov, M. V. & Vasil'ev, V. A. (1981) . Burzhuaznaia regional'naia teoriia i gosudarstvenno-monopolisticheskoye regulirovaniye razmeshcheniia proizvoditelnykh sil : kriticheskiy analiz [The bourgeois theory of regional and state monopoly regulation of the productive forces distribution : critical analysis]. Moskva : Mysl'. [in Russian].
5. Pavlov, K. V. (2009). Patologicheskiye protsessy v ekonomike [Pathological processes in the economy]. Moskva : Magistr. [in Russian].
6. Pavlov, YU. M. (1973). Regional'nyye issledovaniya za rubezhom [Regional studies abroad] / Moskva : Nauka. [in Russian].
7. Gildebrand, V. (1986). Yadro i ravnovesiye v bol'shoy ekonomike [The core and the balance in the large economy]. Moskva : Nauka. [in Russian].
8. Pavlov, K. V. (2013). Patoinstitutsionalizm, patoinstituty i modernizatsiia rossiyskoy ekonomiki [Patoinstitutsionalizm, patoinstitutes and modernization of the Russian economy]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, № 7, pp 112-119. [in Russian].
9. Pavlov, K. V. (2009). YAdro ekonomicheskikh sistem i effektivnaia khozyaystvennaia politika [The core of the economic systems and the efficient economic policy]. Moskva : Magistr. [in Russian].
10. Grebenshchikov, P. I. (1992). Makroekonomika [Macroeconomics]. – Sankt-Peterburg : Agrarnyy universitet. [in Russian].
11. Dedov, L. A. (1998). Razvitiye khozyaystvennykh system : metody otsenki i analiza [The development of economic systems : evaluation methods and analysis]. – Ekaterinburg : Izd-vo UrO RAN. [in Russian].
12. Karpov, L. N. & Bogdanov, O. S. (1974). Regional'noye programmirovaniye v razvitykh kapitalisticheskikh stranakh [Regional programming in the developed capitalist countries]. Moskva : Nauka. [in Russian].